

Ірина БУШМАН

НАЦІОНАЛЬНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК ФАКТОР СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ

Розглядаються соціокультурні процеси сучасного суспільства та проблема ціннісних орієнтацій, їх співвідношення та взаємопотенціювання з поняттями «нація», «етнос».

Культурно-ціннісна переорієнтація буття та діяльності людини, будучи необхідною відповіддю суспільства на глобальні проблеми ХХІ століття, має реалізуватися у конкретних соціальних механізмах смисложиттєвих орієнтацій людей. Соціальній парадигмі розвитку належить відтворюватися у світогляді, мотиваціях, зрештою, в діях кожної людини; і цей практичний аспект проблеми може бути забезпечений лише завдяки функціонуванню відповідних соціальних структур та інститутів суспільства, що відповідають за процеси соціалізації та соціокультурного адаптування. Чільне місце серед таких інститутів, звичайно ж, посідає система освіти, культурно-ціннісна переорієнтація якої буде означати також зміну принципів буття та діяльності людей.

Особливості соціокультурних процесів в Україні визначають ціннісно-орієнтаційну та педагогіко-технологічну специфіку реалізації культурологічної парадигми освіти в національній школі. Іншими словами, саме особливості та перспективи розвитку України кінця ХХ — початку ХХІ століття визначають соціальні основи та субординацію цінностей національної культури, що слугують орієнтирами при розробці як стратегії розвитку системи освіти в країні, так і конкретних педагогічних технологій. Тому аналіз теперішньої соціокультурної ситуації можна вважати висхідним пунктом соціально-філософського обґрунтування параметрів культурологічного підходу до формування національної школи. В основі цього аналізу повинна знаходитися проекція гуманітаризаційних тенденцій розвитку на культурно-національне середовище українського суспільства. Тільки на основі такого підходу система освіти може отримати статус засобу національного культурного будівництва.

На жаль, доводиться визнати, що «однією з вагомих проблем формування й утвердження властиво української політики впродовж останнього десятиліття залишається світоглядна, ціннісна й геополітично-орієнтаційна

невиробленість практичної (*activa*) частини політичної ойкумени. Ця самоідентифікаційна розгубленість не може бути сповна компенсована визначеністю й переконливістю позицій представників теоретичної, або ж споглядальної (*speculativa*), політики» [2, 143].

Пріоритет соціальних завдань, пов'язаних із підвищенням ролі національної свідомості українського народу, вимагає обґрунтування правочинності твердження про існування його національної філософії, визначення зв'язку між особливостями національної культури, національної ментальності та становленням і розвитком філософського знання в його національній формі. Отже, актуальність проблеми соціокультурних основ філософствування в контексті української національної культури зумовлена конкретно-історичними факторами розвитку філософської думки України — необхідністю визначення критеріїв, які дозволяють твердити про її самобутність, а також потребою подальшого теоретичного дослідження історії національної філософії, яке давало б змогу адекватніше пояснити формування власних оригінальних думок та перетлумачення запозичених філософських ідей на певному культурному підґрунті.

Специфіку нинішньої соціокультурної ситуації в Україні можна визначити одночасним протіканням двох глобальних соціальних процесів, через які реалізується трансформація українського суспільства в нову соціальну якість. Варто зазначити, що кожен із цих процесів має самодостатній характер і здатен визначати майбутнє країни. А їхнє співпадіння у часі висуває складні завдання розробки синтетичного «дерева цілей», що об'єднає в ієрархічну систему цінностей всі соціальні зміни, які супроводжують обидва соціальні процеси — причому з урахуванням їхньої взаємодії та взаємовпливу.

Даний перебіг подій неподільно пов'язаний зі здобуттям і розвитком національної державності України. Його мету становить перехід до нової форми національної ідентичності, самоідентифікації народу на рівні політичної нації. Складність виконання цього завдання зумовлена, в першу чергу, необхідністю субординації системи цінностей, пов'язаних із поняттями «нація-етнос» та «нація-державна», проходженням соціокультурно зумовлених і водночас соціально прийнятних способів інституційного взаємовпливу етногенетичних, національно-культурних та державно-політичних процесів.

Іти своїм освітнім і соціокультурним шляхом, максимально використовуючи як світовий досвід, так і власний потенціал, поступово перетворюючи кризу відновлення на початок стратегічного піднесення, — таке головне завдання нинішнього нелегкого етапу української історії. Причому цей підйом повинен тлумачитися не тільки і не стільки в кількісних параметрах (обсяг виробництва, входження в число найбільш могутніх світових держав), скільки в параметрах якісних — як, наприклад, наявність умов для духовного розвитку людини, гармонії особистості та суспільства, суспільства та природи тощо.

Одним з системоутворюючих елементів національної самосвідомості є сукупність уявлень про сенс національного буття. На жаль, ця картина складена зі шматків, які не надто гармонійно узгоджуються між собою —

різних і різного рівня соціальних (політичних) систем, що не лише не доповнюють одна одну, не посилюють, не гармонізують державу, а й навпаки — функціонують ніби для знесилення, спотворення і дискредитації державного і власного функціонального призначення.

Ця суперечливість — драматична, еkleктика. Вона стосується й української держави як організації національного буття (керування) і соціальної метасистеми, й організації українського суспільства в цілому, й особливостей внутрішньо-політичного життя країни. Національну ідею найчастіше інтерпретують у якості концентрованого виразу національно-політичного фактору. Із цього погляду, національна ідея — це соціально-політичний, морально-етичний та психологічний феномен народного буття, продукт менталітету народу, що згуртовує його в єдине ціле. Національна ідея і культура перебувають у тісній взаємозалежності й нерозривно пов'язані.

Головна мета формування української національної ідеї — світоглядно-аксіологічне й телеологічне відродження України, зростання добробуту нації, забезпечення і збереження умов для розвитку майбутніх поколінь на основі власної державності, економічної самостійності, культури, духовності, освіченості тощо.

Відтак, актуальних ознак набуває проблема атрибутів нації, їхнього переліку і логіки взаємодії. Ця проблема формує широке поле невирішених на даний час проблем і нерозв'язуваних суперечностей в теорії і практиці нашої державності. На жаль, у такій постановці сучасною національною філософією державного будівництва вони ще не розглядалися.

Вищі атрибути нації ми інтерпретуємо як систему внутрішнього облаштування національного буття. До них, зокрема, можна віднести:

- систему історично сформованих національних святинь, ідеалів і цінностей, напрямків і пріоритетів розвитку національного буття, яка поділяється абсолютною більшістю націй і покладена в основу розробки й реалізації всіх державних програм;

- систему відповідальної державної влади в країні як несуперечливу систему керування буттям нації, що забезпечує її гармонійний і поступальний розвиток відповідно до прийнятої суспільством системи національних цінностей, а також загальних принципів її функціонування;

- систему заходів як економічного, освітнього, культурологічного, екологічного характеру, так і скеровану на посилення національної безпеки країни. В сукупності це формує систему загальнонаціональних, державних інститутів і проектів розвитку нації, що виражається в низці конкретних рішень і дій влади, у генеруванні прозорості (очевидної, зрозумілої і прийнятої) канви внутрішньої політики держави.

Саме в цих сферах — у взаємодії, взаємосприянні і гармонії чи протидії і дисгармонії — власне. й міститься головна інтрига національного буття, реальні перспективи нації. Постає закономірне запитання: який характер національних цінностей і їхня базова спрямованість?

Відповідь на це запитання покликане внести ясність у спрямованість розвитку нації, її пріоритетів. Іншими словами, найголовнішим є розуміння нацією того, хто (що) формує її національні цінності. Або це — безжалісний

і цинічний егоїст, який прагне до успіху за будь-яку ціну (держава, заснована на приматі цінностей індивідуального виживання) або людина, зорієнтована на бажання жити у справедливості й відповідальності (держава, вибудована на приматі цінностей совісті, справедливості й колективного блага) [4, 48–51].

Треба зауважити, що проблема національних цінностей була практично виключена з політичного лексикону і вжитку протягом майже всього радянського періоду нашої історії. У сучасному ж українському суспільстві з окремих світоглядних сегментів генерується переконаність у тому, що:

по-перше, нам треба жити не для химер (світової революції, нового порядку і т. ін.), а для власного сьогодення й майбуття;

по-друге, це життя повинне будуватися на наших власних цивілізаційних началах, а значить — на ідеалах та історичних національних святинях і цінностях;

по-третє, життя «для себе» означає життя у своїй Батьківщині, за її законами і традиціями, разом зі своїм народом і для нього.

Очевидно, що для організації процесу життя як реалізації національного генотипу, тобто для організації національного життя відповідно до національних цінностей і пріоритетів, нам потрібна держава і національно зорієнтована державна влада. Адже саме держава покликана допомагати національному згуртуванню і в такий спосіб сприяти створенню політичної нації. Проте слід зауважити, що держава аж ніяк не підміняє собою нації. Уся історія просякнута прикладами того, що нація переживає повну катастрофу держави і через століття знову здатна створити її; так само нації на власний розсуд перетворюють, трансформують і модернізують державний лад. Таким чином, нація є визначальною: якщо вона слабка, то слабка й держава. Держава ж, яка не сприяє структуризації нації, врешті доводить свою державну неспроможність, випадковість.

Поняття «нація» латинського походження. Спочатку це слово означало «народжуватися» і використовувалося для позначення різних племен. Народності, що формувалися в період раннього середньовіччя, разом з латинською мовою перейняли і це слово, але використали його вже для позначення своєї соціальної спільності, котра прийшла на зміну племінним об'єднанням.

Значного поширення термін «нація» набуває в пізніє середньовіччя: поступово ним починають позначати цілісні соціальні групи, наприклад гільдії, цехи та інші корпорації, які треба відрізнити від інших груп. Звідси — й розуміння «нації» у значенні «іноземців»: «нації» іноземних купців, що проживають в якомусь місті і користуються відомими привілеями, «нації» студентів у пізньосередньовічних університетах і т. ін.

Таким чином, на початковому етапі генези поняття «виникло слово», навколо якого почала формуватися сфера його застосування. Тобто спочатку розвивалися відносини денотації між словом та соціальними суб'єктами, що позначаються ним, у напрямку від племені до народності, від народності до цілісних соціальних груп, що становлять традиційне суспільство.

Кожен денотат зробив свій внесок у семантичний об'єм, зміст слова. Зокрема, позначаючи плем'я, слово «нація» набуло в епоху Середньовіччя значення походження і приналежності до певного роду; позначаючи

народність — значення місця або території походження, еквівалентне значенню «провінції». Відповідно в різних визначеннях нації на перший план могло вийти одне із зазначених тлумачень. У цілому ж зміст поняття еволюціонував у бік етнічної характеристики. Позначаючи різні за характером локальні соціальні спільноти — первинні осередки середньовічного суспільства, кожне з яких окремо було відносно автономною цілісністю, — термін «нація» набув переважно «організаційного значення». Таку інтерпретацію нації можна визначити як перехідний стан між етнічним і сучасним значеннями [5, 37–38].

Початком новітньої історії поняття нації необхідно визнати момент, коли склалося цілісне поняття нації. Таким аспектом, що породив новий виток в еволюції значення нації, стало уявлення про якісно відмінне від середньовічного суспільства громадянське суспільство, спроможне протиставити себе державі, котра не зовсім адекватно відображає інтереси широких верств.

Подальше становлення поняття нації відбувалося на основі діалектичних відносин його «старого» змісту та елементів «нового». На даному етапі найзначніший і довготривалий за своєю дією внесок був зроблений Французькою буржуазною революцією, яка перетворила поняття нації в осереддя політичних ідей, пов'язавши його з ідеєю народного суверенітету. На цій основі було сформоване революційно-демократичне розуміння нації, для якого ключовим виявилось поняття суверенного народу. Йдеться про націю, яка створювалася засобом вільного політичного вибору її членів — часто всупереч територіальним, етнічним, мовним, історичним, релігійним та іншим локальним бар'єрам.

Підхід до нації як до «*демосу*» припускав, *по-перше*, поширення терміну «нація» з локальних співтовариств на суспільство в цілому (що було пов'язане з перенесенням відчуття відвічної самоідентифікації людини з його «малої» батьківщини на батьківщину «велику»); *по-друге*, інші ознаки, що об'єднують позначену даним словом цілісність. Перестали бути визначальними критерії, які вказували на загальне історичне походження або одвічну територіальну єдність. «Нація» в сенсі організаційного чинника перетворилися на «націю», основним значенням якої було політичне і розкривалося воно у триаді «громадянське суспільство — держава — нація» [7, 40–144].

Іншими словами, у змістовну основу поняття нації були покладені характеристики універсальної, етнічно інваріантної соціально-економічної цілісності, що визначає політико-правові межі. На рівні окремої людини даний підхід виражався у тому, що національність визначалася виключно громадянством, етнічні ж відмінності мали другорядне значення. Таким чином, історія становлення екстенціонала й інтенціонала терміну вказує на те, що «нація» в сучасному розумінні сформувалася не відразу: змінювалася соціальна дійсність, і це відображалось на понятійному рівні, відповідно наповнюючи внутрішній об'єм слова. Дані зміни не були «стрибками» в різні боки: у зміні смислового наповнення простежується певна логіка розвитку.

Що стосується напряму еволюції екстенціонала, то незмінним фактором у даному процесі була та обставина, що нацією позначався тільки соціальний суб'єкт, цілісність якого забезпечувалася відповідними змісту суб'єкта системоутворюючими зв'язками: племінне суспільство — кровноспоріднені зв'язки; етнічне суспільство — територіальні; соціальні групи традиційного суспільства у пізні середньовіччя — корпоративні; громадянське суспільство — ринкові. У процесі зміни об'єктів відбувалося переміщення терміну з якісного простору одного соціального суб'єкта в якісний простір іншого, що не могло не відобразитися на змістові поняття. У «Новому словнику англійської мови» 1908 року вказано, що раніше «нацією» позначали, головним чином, етнічну спільність, тоді як новітнє його значення робить наголос на понятті політичної спільноти та її незалежності.

На завершальному етапі розглянутої нами історії поняття «нація» досягло сучасного смислового рівня. По-перше, остаточно сформувався тезаурус і словник термінів, які описують феномени національного життя. По-друге, структуризувалася сфера, що включає такі приклади з соціальної реальності, щодо національної природи яких не виникає сумніву. По-третє, поняття знайшло смислову консистенцію, що визначає відповідні критерії, виходячи з яких конкретні об'єкти соціальної реальності набувають статусу «нації» або отримують у цьому відмову з боку наукової спільноти.

У чому, власне, цінність філософського осмислення нації? Поняття нації відобразило процеси формування національної єдності, коли громадянсько-політичне розуміння даного соціального явища було максимально ефективне в умовах світу, що розширюється, вимагаючи мінімізувати відмінності, зокрема, відмінності етнічні. Націоналістичне трактування протиставляє розвитку «вшир» розвиток «всередину», будуючи розуміння нації на етнічній основі, зіштовхуючи універсальні та локальні цінності. Поняття нації включило ознаки етнічного характеру, об'єднавши їх у «національність» нації, проте не здатне було вловити нові тенденції розвитку, тому відбулося ціннісне зміщення, що полягає у визнанні значущості традиційних форм соціального життя, цінності культурної гетерогенності.

Відкритий рефлексійний горизонт припускає можливість появи нової смислової ланки терміну «нація». Таким чином, дослідження картини національного світу сприятиме виходу за жорсткі понятійні межі. Світ — це переплетення багатьох історій, і в ньому ми повинні визнати цінність також тих історій, в яких самі не беремо участі. Тлумачення, що реалізовує «інше» бачення, це — необхідність осмислення і понятійного відтворення нової ситуації, в якій суспільство намагається знайти продуктивні зв'язки традицій та інновацій з метою оновлення соціальних форм і побудови діалогу культур, ефективних соціальних спільнот.

Отже *національність* — складне історичне явище, яке формується в результаті кровного змішування рас і племен, багатьох перерозподілів земель, драматичних духовно-культурних процесів, що врешті й структуризують неповторний духовний формат.

Література:

1. Андрущенко В. Теоретико-методологічні засади модернізації вищої освіти в Україні на рубежі століть // Вища освіта України. — 2001. — № 2. — С. 5–13.
2. Дашутин Г., Самчук З. Майбутнє української політики: світоглядно-цивілізаційні пошуки векторів дії // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. — С. 134–157.
3. Девятова С. В., Купцов В. И. XX столетие — век образования // Философия образования. Сб. науч. статей. — М.: Фонд «Новое тысячелетие», 1996. — С. 91–104.
4. Ідея культури: виклики сучасної цивілізації / Є. К. Бистрицький, С. В. Пролеєв, Р. В. Кобець, Р. В. Зимовець. — К.: «Альтерпрес», 2003. — 192 с.
5. Козинг А. Нация в истории и современности. — М.: Прогресс, 1978. — 219 с.
6. Національна ідентичність: Хрестоматія / Упоряд Т. С. Воропай. — Харків: Крок, 2002. — 316 с.
7. Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 г. / Пер. с англ. А. А. Васильева. — СПб.: «Алетейя», 1998. — 306 с.

Ірина Бушман. Национальная самоидентификация как фактор социокультурного развития

Формирование социокультурного контекста украинского общества и реализация новой парадигмальной направленности современной системы образования предполагает установление взаимосвязи таких категорий как «нация», «национальность», их влияния на развитие личности и определения ценностно-ориентационной иерархии.

В статье дается социально-философское обоснование параметров культурологического подхода к формированию национальной школы как средства национального культурного строительства. Рассматриваются социокультурные процессы современного общества и проблема ценностных ориентаций, их соотношения и взаимопотенцирования с понятиями «нация», «этнос».

Iryna Bushman. National Self-identification as a Factor of Sociocultural Development

Formation of sociocultural context of the Ukrainian society and realization of a new educational paradigm presupposes the correlation between such categories as «nation» and «nationality», their influence on the personality's development and determination of the value-oriented hierarchy. The social and philosophical grounds to the role of culturological approach in the national school formation as one of the means of national cultural building is presented in the paper. Sociocultural processes of the modern society and problems of value orientations, their correlation and mutual enrichment with the notions of «nation» and «ethos» is examined in the article.